

Міністерство освіти і науки України
Технічний коледж
Луцького національного технічного університету

РИСУНОК

Методичні вказівки
до практичних занять
для студентів спеціальності 5.02020701 «Дизайн»
денної форми навчання

Луцьк 2018

УДК7 (075.8)

Б23

Рисунок. Методичні вказівки до практичних занять для студентів спеціальності «Дизайн» денної форми навчання / Борисюк О.В. – Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2018. – 54 с.

У методичних вказівках висвітлено особливості виконання практичних завдань, а також подано матеріал, який ілюструє послідовність виконання роботи.

Укладач:

ас. Борисюк О.В.

Рецензент:

ас. Ясинський Б.І.

Відповідальна

за випуск:

Радіщук Т.П.

Затверджено науково-методичною радою Луцького НТУ,
протокол №__ від _____ 2018 р.

Рекомендовано до друку науково-методичною радою ТК Луцького
НТУ, протокол №__ від _____ 2018 р.

Затверджено на засіданні випускної методичної (циклової) комісії
«Моделювання та конструювання промислових виробів та дизайну»,
протокол №__ від _____ 2018 р.

© Борисюк О.В., 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
1. Мета завдань.....	5
2. Завдання 1. Побудова черепа людини в трьох різних ракурсах.....	6
3. Завдання 2. Побудова гіпсового носа людини.....	16
4. Завдання 3. Побудова гіпсового ока людини.....	20
5. Завдання 4. Побудова гіпсових губ людини.....	22
6. Завдання 5. Побудова гіпсового вуха людини.....	25
7. Завдання 7. Побудова гіпсової голови людини.....	29
1 етап.....	30
2 етап.....	31
3 етап.....	33
4 етап.....	37
5 етап.....	46
6 етап.....	48
8. Завдання 7. Побудова голови людини з натури.....	49
Література.....	53

Вступ

Рисунок – основа образотворчого мистецтва, майбутня проектна графіка. Відтак, «Рисунок», поряд з іншими фундаментальними та професійно-орієнтованими дисциплінами, в системі професійної підготовки дизайнерів має особливе значення.

Передбачені робочою програмою практичні заняття та самостійні завдання, їх методична послідовність є загальноприйнятими – результат багаторічного досвіду викладання дисципліни «Рисунок».

Методи і принципи виконання завдань (побудови натурних форм) також є загальноприйнятими, результатом багаторічного досвіду викладання дисципліни «Рисунок».

Методика викладання, навіть попри її інтерпретацію кожним викладачем, також є загальноприйнятною – результатом багаторічного досвіду викладання дисципліни «Рисунок». Адже головним завданням студента при вивченні дисципліни «Рисунок» є правильне зображення форм із природи на площині. Для його виконання необхідно навчитися правильно бачити їх об'єм, конструкцію та вміти логічно, послідовно зображувати на площині листа паперу. Ці знання будуть визначальними для виконання учбових завдань на наступних курсах із профілюючих дисциплін.

1. Мета завдань

Метою завдань є ознайомлення із пластичною анатомією голови людини, аналізом її форми і конструкції, основними

принципами її конструктивної побудови у просторі, аналізом і передачею характеру голови натурщика.

Студенти мають навчитися правильно бачити форму і конструкцію голови людини та вміти логічно, послідовно зображувати її на площині аркуша паперу. Ці знання будуть визначальними для виконання учбових завдань із дисциплін «Скульптура», «Живопис портрета», на наступних курсах із дисципліни «Рисунок», «Живопис».

Завдання

Завдання 1. Побудова черепа людини в трьох різних ракурсах

Знання конструктивної схеми будови форми черепа допоможе студентам правильно зображати голову людини, дотримуватись законів перспективи і відучить від механічного змальовування натурної моделі. Студенти, засвоївши закономірності основної конструктивної будови форми черепа і оволодівши умінням виражати його лінійно-конструктивним методом, можуть без особливих зусиль побудувати зображення голови в найскладніших перспективних положеннях.

Для ґрунтовнішого засвоєння закономірностей конструктивної будови черепа і голови людини необхідно виконати спеціальні вправи суто на лінійно-конструктивну побудову. Такі вправи корисно виконувати як з природи, так і з пам'яті. Одночасно студенти, працюючи методом лінійно-

конструктивного зображення, привчають себе мислити формою, міркувати логічно і разом з тим розвивають об'ємно-просторове і конструктивне мислення. Відмовившись від поверхневого змальовування ефектних світлотіньових плям, студенти поступово починають усвідомлювати, що структура будови форми незмінна.

Слід зазначити, що лінійно-конструктивна побудова повинна неодмінно вироблятися з урахуванням знань пластичної анатомії, пропорцій і закономірностей перспективного скорочення форм в просторі. Без цих знань неможливо правильно і переконливо зобразити форму черепа, а отже, голову людини.

Перш ніж почати роботу над побудовою малюнка з натури, необхідно строго дотримуватись методичної послідовності в малюнку. Спочатку необхідно правильно вибрати точку зору. Вибравши певну точку зору по відношенню до натурної моделі, потрібно звернути увагу на лінію горизонту. Остання повинна бути приблизно на рівні вашого ока. За цієї умови студенти можуть бути застраховані від надмірних перспективних спотворень, а також від зайвих ускладнень в процесі зображення форми черепа. Для розгляду візьмемо оптимальне для побудови положення — три чверті.

Перед тим як почати компоновку, студентам неодмінно слід розглянути об'єкт, що зображується, обходячи і вивчаючи

його з усіх боків. Потім виразити в лінійно-конструктивній схемі форму черепа.

Легкими рухами олівця намітьте загальний приблизний силует черепа, після чого необхідно перевірити правильність розміщення передбачуваного об'єкта на листі, одночасно стежачи за його розміром. Розмір черепа по відношенню до листа повинен бути оптимальним, тобто невеликим і не дуже крупним. При цьому слід врахувати, що з лицьової сторони зображення, як правило, повинне залишатися трохи більше вільного місця, ніж з боку потилиці.

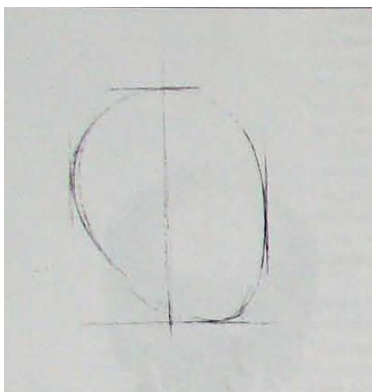

Рис. 1.

Визначивши місцеположення і розмір черепа, приступайте до його побудови. При побудові зображення черепа слід перш за все орієнтуватися по середній профільній (осьовий) лінії, що проходить упродовж всієї форми черепа і

умовно розділяє череп симетрично на дві половини (праву і ліву).

Розділова осьова лінія допоможе легко виробляти побудову форми черепа в будь-якому положенні. Будуючи форму в лінійно-конструктивній схемі, необхідно дотримуватись парності будови форми черепа і визначати місцеположення конструктивних крапок і ліній. Працюючи над побудовою черепа, привчайте себе постійно звірятися з натурою, уточнюючи пропорції, ступінь перспективного скорочення і положення черепа щодо вертикальної контрольної лінії, щоб форма моделі була правильно встановлена відповідно до природи.

Будуючи узагальнену конструктивну форму черепа, слід орієнтуватися по опорних точках, ними є характерні кісткові виступи і поглиблення. При уважному вивченні закономірностей будови кісткових утворень досить виразно виявляються їх характерні крапки. Так, наприклад, на лицьовій поверхні черепа, а саме на поверхні лоба, виразно проступають два симетрично розташованих щодо середньої осової лінії так званих лобових горби, які служать межею, що розділяє лицьову і лобову поверхні. По обидві їх сторони на скроневої лінії є ледве помітні виступи, які також служать розмежувальною лінією тих же поверхонь. Розмежувальними лініями лицьової і бічних площин служать виступи лобових і скуластих

відростків, трохи нижче — виступи скуластих кісток, а в нижній частині черепа — парні виступи на бічних поверхнях нижньощелепової кістки в її середньому відділі. Тім'яна поверхня розмежовується від бічних скроневими лініями, що йдуть від скроні уздовж верхньобокових поверхонь до тім'яних горбів. Від тім'яних горбів і до сосцевидних відростків йдуть розмежувальні лінії, що відділяють потиличну поверхню від бічних. Потилична і тім'яна поверхні розмежовуються від тім'яних горбів потилично-тім'яним піднесенням.

Таким чином, орієнтуючись по розмежувальних лініях, можна чітко представити узагальнену конструктивну форму черепа, без детальних подробиць на цьому етапі побудови. Всі площини, що створюють конструктивну форму черепа, потрібно розглядати відповідно до його реальної форми з великим відбором, ґрунтуючись на великій узагальненій конструктивній формі, з подальшим уточненням у міру засвоєння закономірностей його будови і принципів зображення в лінійно-конструктивній схемі.

Побудувавши узагальнену конструктивну форму черепа в положенні три чверті, звірте свій малюнок з натурною моделлю. Помітивши помилки, не відкладаючи, приступайте до їх виправлення. При побудові черепа уважно стежте за правильністю пропорційного розчленовування, співвідносячи

частини одна з одною і з цілим. Не менш важливе значення в роботі над побудовою також має дотримання законів перспективи і характеру форми.

У міру уточнення і освоєння крупних форм, дотримуючись методичної послідовності, необхідно приступити до аналізу дрібних форм, таких як скуласті і лобові відростки, надбрівні дуги, лобові і тім'яні горби, надперенісся, носові кістки і т.п. Уточнюючи ці деталі, не можна забувати про велику форму. Такий методичний підхід дає можливість вести малюнок цільно, без зайвої деталізації.

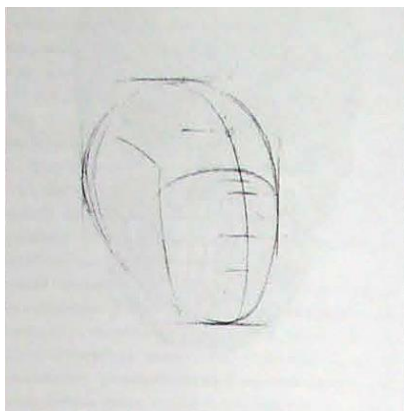

Рис. 2

Дотримуючись закономірності розчленовування голови людини на пропорційні частини, приступайте до розмітки рівнів місцеположення надбрівних дуг, підстави носа і його кісток, розділової лінії щелепних кісток підборіддя, лобових горбів, скуластих кісток і нижніх країв очноямкових

западин. При цьому не забудьте перевірити і уточнити середню осьову (профільну) лінію.

Все це, як і раніше, намічається одними лініями, без особливого натиску олівцем на папір, з тим, щоб можна було вносити необхідні корективи.

Таким чином, розглядаючи і аналізуючи конкретні деталі на лицьовій поверхні, необхідно зрозуміти, що всяка форма предмета складається з численних площин, які відмежують її від навколишнього простору. Наша задача полягає в тому, щоб розібратися і правильно зрозуміти, як утворюється форма при поєднанні цих поверхонь.

Орієнтуючись на опорні точки на поверхні черепа, намітьте межі розділу цих площин. При цьому однією з найважливіших умов є те, що потрібно строго дотримуватися перспективних скорочень форм при їх побудові. Розглядаючи череп як об'ємно-просторову конструкцію, бачимо, що всі його чотири грані, подібно конструкції звичних геометричних тіл, визначаються взаємним розташуванням площин в просторі. Отже, форма підкоряється законам перспективи. Знання і поняття, набуті в шкільному курсі геометрії, повинні бути застосовані і в малюнку як основа для розуміння як конструкції простих геометричних тіл, так і складних пластичних форм голови людини.

Таке розуміння конструкції форм полегшує побудову зображення складних форм. Головне – навчитися визначати характерні крапки на кісткових утвореннях, орієнтуватися по них, представляючи загальну форму площинами, і виражати її графічним язиком. Принципи побудови площини потилиці нічим не відрізняються від принципів побудови попередніх площин черепа.

Наближаючи малюнок до завершального етапу побудови, необхідно його перевірити. Це слід робити не з місця малювання, а обов'язково встаючи і відходячи на відстань не менше 3 – 4 м. від вашого малюнка. Тільки на такій відстані можна краще побачити помилки, допущені в процесі побудови малюнка, а також прослідити за його цілісністю. Помітивши помилки, відразу потрібно їх виправити.

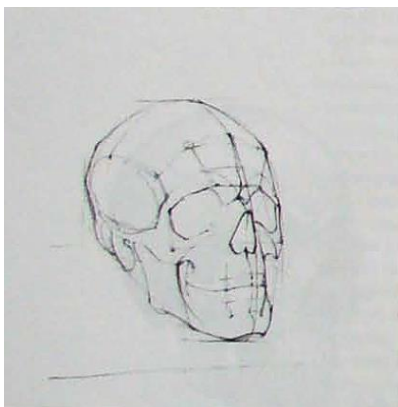

Рис. 3

Після побудови загальної конструкції форми черепа переходять до тонального моделювання.

Тут студенти, перш за все, повинні зрозуміти, що будь-яка форма, починаючи від найпростіших геометричних тіл типу куба до найскладніших пластичних форм, зображується не тільки за допомогою крапок і ліній, але і тоном. В учбовому академічному малюнку оцінюється не тільки правильність зображення форм, але і виразність. Виразність малюнка багато в чому залежить від правильного рішення тональних задач.

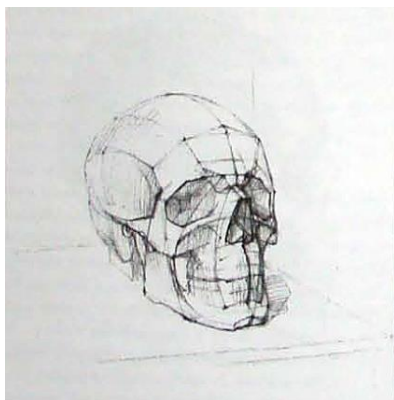

Рис. 4

Пристаючи до тонального моделювання форми черепа, студентам слід визначити положення джерела світла щодо моделі.

Виходячи із закону світла і тіні, найяскравіше будуть освітлені ділянки поверхні, розташовані перпендикулярно до джерела світла, особливо поверхні, що знаходяться ближче до

нього, а поверхні, яких промінь торкається побіжно, будуть менш світлими і т.д. При цьому слід зазначити, що закони і правила зображення малюнка із застосуванням світлотіні мають єдину для всіх форм закономірність (основу).

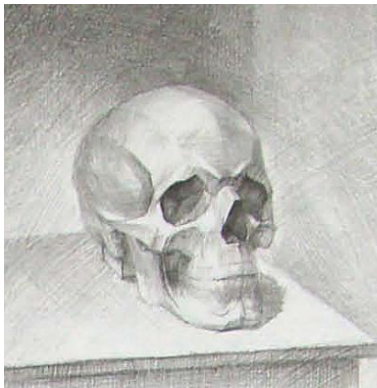

Рис. 5

Для того, щоб мати повніше уявлення про будову форми черепа, необхідно практикувати в його малюванні з трьох положень: спереду, збоку, ззаду або в положенні три чверті в тому ж порядку. Для закріплення одержаних навиків дуже корисно робити зарисовки і нариси форми черепа як з природи, так і з пам'яті в різних положеннях і ракурсах.

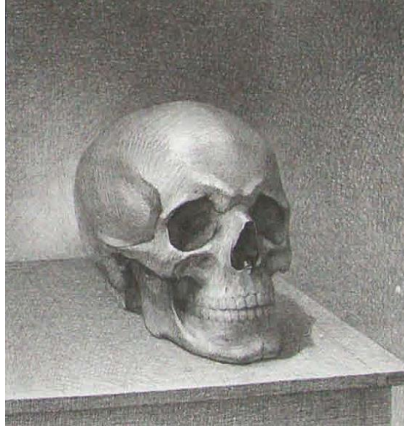

Рис. 6

Завдання 2. Побудова гіпсового носа людини

Вивчення частин голови слід починати з аналізу і зображення форми носа. У кожної людини ніс має свої характерні індивідуальні особливості. Але, не дивлячись на різноманіття форм носів, їх будова має єдину для всіх структуру, обумовлену анатомічною будовою кісток і м'язів, а також хрящовими утвореннями.

Аналізуючи форму носа, бачимо, що її схема складається з чотирьох основних поверхонь: передньої, двох бічних і нижньої площин, не рахуючи умовної площини на підставі лицьової поверхні носа.

У початковій стадії аналізу форми носа не слід забувати про лінійно-конструктивне зображення. Пропонована

схема допоможе без праці осмислити закономірність будови форми носа.

Приступаючи до побудови форми носа, починати слід з основних пропорційних величин, а потім визначити нахил і положення носа в просторі з урахуванням перспективи. Малюючи гіпсовий зліпок носа, не забудьте намітити загальну форму і точно визначити його розміри — висоту, довжину і ширину. Потім намітьте надбрівну дугу, довжину призми носа, ширину його підстави в області перенісся, крил носа, передню площину з кінчиком носа і перенісся. Для цього необхідно знати характерні конструктивні крапки. Ці крапки розташовуються симетрично щодо осьової профільної лінії, що розділяє форму носа на дві половини. Вони є парними і розташовуються таким чином. Крапки, що визначають верхню поверхню носа, знаходяться на рівні перенісся і кінчика носа, бічну поверхню — зверху у підстави — внутрішні краї слізників, знизу — куточки країв крил носа. Вони ж визначають нижню поверхню підстави носа. З'єднавши лініями ці крапки, одержимо узагальнену схему призми носа, яка складається з чотирьох площин — передньої, двох бічних і нижньої. При положенні три чверті та бічна площина, яка звернена до рисувальника, знаходитиметься майже під прямим кутом зір, тому не підлягає перспективному скороченню, тоді

як протилежна, разом з площиною підстави носа буде в перспективному скороченні або прихована.

Побудувавши загальну схему конструкції носа, перевірте, наскільки вірно дотримані пропорція, перспектива і характер форми. Помічені помилки, не відкладаючи, поправте. Після чого переходите до уточнення деталей носа.

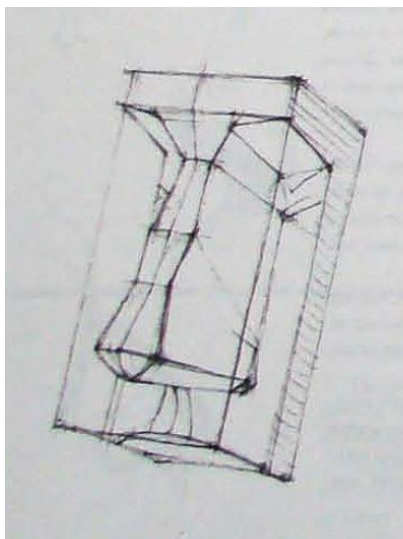

Рис. 7

Пристаюючи до тонального моделювання, не поспішайте з детальним опрацюванням, раніше потрібно зайнятися ліпленням загальної форми носа. Працюючи тоном, потрібно виходити від джерела освітлення, при цьому строго дотримуючись тональних відношень. При звичному освітленні, тобто зверху і спереду, передня площина носа буде найбільш

освітлена, а найтемнішою буде площина підстави носа з падаючими від нього тінями на носогубній поверхні. Порівнявши найбільш освітлену площину з найтемнішою, визначте проміжні тони. Тональних відношень в малюнку слід дотримуватись протягом всього часу, аж до його завершення.

Практика показує, що при моделюванні тоном студенти стикаються з труднощами при виявленні нижнього розділу носа, починаючи від кінчика, меж бічних поверхонь ніздрів і його підстави. Тут необхідно визначити межі площин, прокласти падаючу тінь, а потім підсилити межі тоном.

Переходячи до детального моделювання форми, перевірте правильність виконання попередніх етапів роботи. Перевіряючи, прослідіть, чи досить виражена тривимірність форми призми носа, чи не зливаються площини в одну загальну тональність.

При детальному моделюванні форми носа уважно стежите за правильністю формоутворення кожної деталі. Деталі повинні бути підлеглі цілому і не виходити із загальної форми. Разом з тим стежите за пластичною характеристикою форми носа, тобто за переходом форм з однієї поверхні в іншу, з урахуванням їх освітленості.

При моделюванні тоном штрихи слід класти формою, як це робиться при малюванні простих геометричних і

побутових предметів, при цьому уникайте зайвого штрихування.

Для кращого освоєння принципів і методів зображення носа студентам слід практикувати над його побудовою, уважно вивчаючи анатомічну будову форми. Здійснюючи побудову конструкції носа, намагайтесь осмислити форму з найрізноманітніших положень, як це показано на приведених малюнках.

Рис. 8

Завдання 3. Побудова гіпсового ока людини

При малюванні ока необхідно знати основні закономірності його будови. Око має кулясту форму і розташовується в очноямковій западині.

Починати слід з визначення лінії горизонту, потім з уточнення загального розміру гіпсового зліпка по вертикалі і по горизонталі. Ці уточнення дозволять виключити можливі ускладнення в процесі побудови зображення. При уточненні слід виходити з положення моделі в просторі. Побудова гіпсової моделі ока виконується в лінійно-конструктивному зображенні, коли модель розглядається якби в прямокутному просторі з подальшими уточненнями характеру форм. Поступово уточнюючи пропорції і перспективу, потрібно наблизити малюнок до реальної форми.

Перш ніж визначити посадку очного яблука, потрібно намітити лінію надбрівних дуг. Щодо горизонталі вона проходить похило вниз до зовнішнього краю очноямкових западин, декілька відступаючи назад, залишає межу переходу площин у області скроні. Зверніть увагу на виступи в області надперенісся і брів, їх також необхідно вірно намітити, оскільки в пластиці форми ока, крім самого ока, не останню роль виконують надочноямкові і надбрівні виступи.

Малюючи форму ока, спочатку потрібно працювати над загальною формою, потім переходити до частковостей.

У міру завершення роботи над побудовою малюнка ока, переходьте до тонального моделювання форми. Тональне моделювання форми ока за своєю суттю нічим не відрізняється від моделювання форми носа і частин решти голови. Тут

також слід орієнтуватися на опис зображення форми носа відповідно до основних принципів тонових відносин: світло, тінь, півтінь, рефлекс.

Завдання 4. Побудова гіпсових губ людини

Для їх вивчення і зображення необхідно знати закономірності будови форми губ, а також правила їх малювання. Форми губ, як і решта деталей голови людини, мають свої характерні ознаки і залежать від індивідуальних особливостей, національної і расової приналежності. Але при всій різноманітності губи мають загальну для всіх структуру.

Для того, щоб зрозуміти і добре засвоїти методику малювання губ, слід відпрацювати малюнок гіпсового зліпка губ Давида, де виразно виражена пластична характеристика форми.

Пристаюючи до зображення губ, необхідно знати не тільки закономірності будови форми, але і правила їх зображення на площині. Побудова зображення губ повинна виконуватися лінійно-конструктивним методом.

В процесі побудови малюнка губ строго дотримуйтеся послідовності, що є основною умовою вірного відтворення зображення натури і успішного виконання малюнка. Починати слід з легкого торкання олівця до паперу. Різко прокреслені лінії заважають помічати помилки, тим більше їх виправляти.

Зображаючи форму губ в положенні три чверті, починати потрібно з узагальненої форми. Після чого визначте допоміжними лініями загальний характер лінії рота згідно з характером моделі (без урахування горбика верхньої губи). Намітивши лінію рота, потрібно визначити серединну профільну лінію.

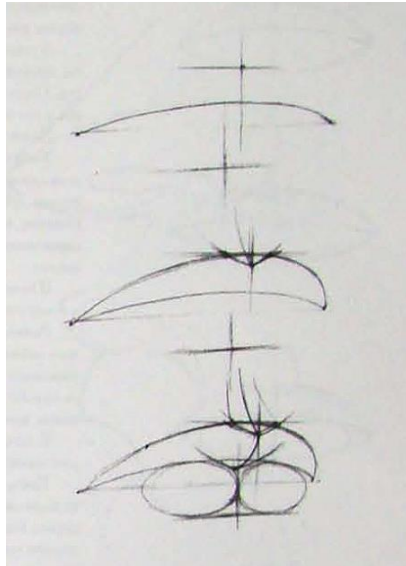

Рис. 9

Щоб не помилитися при побудові губ, уважно прослідуйте за їх рельєфом і одночасно за оточуючими їх поверхнями. Губи тісно пов'язані з навколишніми площинами: носогубними поверхнями, площиною нижньої губи і бічними площинами в області куточків рота і щік.

На завершальному етапі побудови малюнка губ, наміченого легкими лініями, необхідно в потрібній мірі розставити акценти на своєму малюнку. Для цього підкресліть основні уточнені контури форми губ.

Потім треба перейти до тонального моделювання форми.

Тональне моделювання форми губ декілька відрізняється від моделювання інших частин лиця і голови. Це обумовлено характером форми губ, перш за все м'яким переходом форм їх поверхонь.

Виявляючи рефлекси в тіні, не залишайте білий лист паперу. Сила тону рефлексу не може бути ідентичній силі півтону, тому при тональному моделюванні перш за все потрібно працювати відносинами — від найсвітлішого через півтони до найтемнішого, співвідносячи силу тонів, приводячи малюнок до цілісного рішення.

В процесі роботи над малюнком слід частіше відходити від нього на відстань 3 – 4 м, це сприяє баченню форми в цілому.

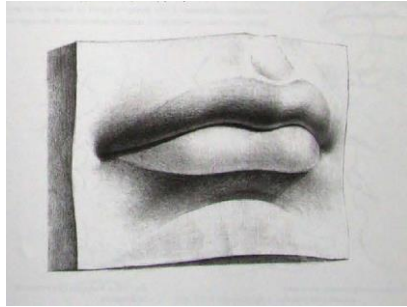

Рис. 10

Завдання 5. Побудова гіпсового вуха людини

Не дивлячись на їх різноманіття, будова вуха у різних людей має єдину для всіх структуру, що необхідно враховувати при побудові зображення. Структурна основа вушної раковини складається з складних зігнутих форм.

Основна закономірність будови форми вуха добре помітна в гіпсовому зліпку вуха Давида. Тому вивчення і малювання вуха слід почати з цього зліпка.

Для зображення вуха студентам слід знати не тільки структуру його будови, але і правила зображення на площині. Малюнок форми вушної раковини, як і раніше, слід виконувати в лінійно-конструктивному зображенні. У роботі над малюнком вуха необхідно строго дотримуватися методичної послідовності, про яку не раз згадувалося в попередніх розділах.

Переходячи до зображення форми вушної раковини, студентам слід уважно вивчити натурну модель. Розглядаючи її з

усіх боків, помічайте характерні особливості будови вушної раковини. Починати слід з характеру форми.

Вухо Давида на гіпсовому зліпку, не дивлячись на добре виражену форму, має свою індивідуальні особливості, хоча структура його, як і раніше, залишається незмінною.

Малюнок слід починати із зображення загальної форми. Конструктивна схема будови форми вушної раковини обумовлена хрящовими утвореннями, тому при її побудові слід орієнтуватися на конструктивні опорні точки. Такими крапками на вусі є характерні виступи і поглиблення, які продиктовані його анатомічною будовою. Знання конструктивної схеми будови вушної раковини допомагає студентам вірно будувати зображення, дотримуючись законів перспективи, і відлучує від безглузкого змальовування зовнішньої форми.

Зображення вуха слід починати з визначення осової лінії, яка допомагає студентам правильно встановити його положення.

Намітивши правильно еліпсоподібною площину вушної раковини, приступайте до визначення конструктивних крапок. Потім легким торканням олівця намітьте загальний контур форми вушної раковини, після чого слід перейти до зображення складових частин вуха.

Практика показує, що більшість студентів при розміщенні частин вуха не дотримується пропорційних

відношень, в результаті малюнок виходить спотвореним і менш переконливим. Тому треба бути надзвичайно уважним.

Продовжуючи роботу над побудовою малюнка вушної раковини, стежте за товщиною і характером завитка і зміною його форми у міру руху в порожнисту частину вушної раковини.

При побудові лінійно-конструктивної схеми зображення вушної раковини необхідно прослідити за перспективним скороченням форм в просторі. Перспективу слід дотримувати вже на самому початку роботи над побудовою малюнка, а не відкладати до початку роботи тоном.

Закінчивши роботу над побудовою малюнка вушної раковини, потрібно, не відкладаючи, перевірити його правильність. Помітивши допущені помилки, тут же приступити до їх виправлення. Після цього можна перейти до тонального моделювання форми вушної раковини.

Переходячи до тонального моделювання форми вушної раковини, перш за все слід звернути увагу на освітлення. Тут дуже важливо витримати взаємозв'язок ліній і тону.

При виявленні форми поверхні вушної раковини студенти зазнають великі труднощі, перш за все, в зображенні складної просторової форми, що знаходиться в глибині через наявність численних деталей на її поверхні. Тому при зображенні вушної раковини потрібно бути надзвичайно

уважним, щоб не порушити характерні закономірності будови форми.

Спочатку необхідно прокласти найтемніші ділянки форми, потім перейти до конкретизації об'єму за допомогою основних тональних градацій світла, півтіні, тіні і падаючої тіні.

Опрацьовуючи гіпсову форму, не забувайте про її матеріальність. Матеріальність, окрім правильного зображення і передачі форм в об'ємі, додає малюнку виразність. Багато студентів, працюючи над гіпсовою моделлю, нерідко зачернюють малюнки, сильно натискаючи олівцем на папір, в результаті не можуть здійснити передачу білизни гіпсу — матеріальність. Щоб уникнути цього, необхідно ввести фон. Фон повинен бути темнішим за гіпс і йти в глибину.

Підводячи підсумки виконаної роботи, перевірте загальний стан малюнка, всесторонньо порівнюючи його з натурною моделлю. Прослідіть за окремими частинами вуха, щоб вони були взаємно пов'язані і не виривалися із загальної форми. Зверніть увагу на рішення тональної задачі. Сила тону рефлексу не повинна бути більша за силу тону на світлі. Контрасти світла і тіні, що знаходяться в просторовій глибині, не повинні виступати вперед і т.д.

Для того, щоб легше було знайти допущені помилки, слід частіше відходити від малюнка на відстань. Це дає

можливість постійно стежити за ходом роботи і менше припускатися тієї або іншої помилки.

Завершивши роботу над малюнком вушної раковини, необхідно його перевірити. Перевіряючи малюнок, дивіться, щоб всі деталі були підлеглі цілому. Цілісність малюнка забезпечується посиленням головної форми, а оточуючі її форми деталі (локони) не повинні відволікати увагу від головної.

Рис. 11

Завдання 6. Побудова гіпсової голови людини

Малювання гіпсових голів не є самоціллю, а носить підготовчий характер для переходу до оволодіння малюнком живої голови. Необхідність і доцільність малювання таких голів полягає у тому, що гіпсові моделі сприяють вивченню

загальної закономірності будови живої форми, тут достатньо ясно і чітко виражена конструктивно-анатомічна основа. Пластичне моделювання гіпсових голів наближене до реальних форм живої голови, що може допомогти добре засвоїти її анатомічну будову і потім перейти до зображення живої голови. Гіпсова голова, на відміну від живої, нерухома, що дає можливість максимально тривалий час уважно розглядати і вивчати форми. Тут немає відволікаючих випадкових дрібних деталей, як на живій голові. Близна гіпсової форми допомагає студенту правильно зрозуміти і передати її тоном, оскільки на ній ясно виражена світлотінь, що полегшує рішення задач рисувальнику, що починає.

Перший малюнок гіпсової голови слід почати з нескладної моделі, що має якнайменшу кількість деталей, але з добре вираженою характеристикою образу. Такою моделлю могли б бути голови Аполлона, Діани і Давида, «Доріфор» Поліклета, «Гера», «Діадумен».

I етап

Роботу над малюнком голови слід почати з уважного вивчення натурної моделі. Розглядаючи її з усіх боків, прагніть запам'ятати характер форми, положення в просторі. Уважно прослідуйте за положенням голови і шиї, прагнучи визначити взаємне розташування їх осей по відношенню одна до одної,

оскільки від правильності визначення цих осей багато в чому залежить пластичне композиційне рішення.

На перших малюнках, щоб не ускладнювати задачу ракурсів, голова повинна розташовуватися так, щоб око моделі співпадало з рівнем ока рисувальника. При виборі місця не слід керуватися принципом «вільного місця», що не рідко буває із студентами. Такий підхід є помилковим, треба з'ясувати собі, що правильний вибір місця має таке ж важливе значення, як і багато що інше: лінія горизонту, відстань до моделі й інше. Якнайкраще положення голови по відношенню до рисувальника, особливо початківцю, — фас, але з деяким відхиленням вправо чи вліво.

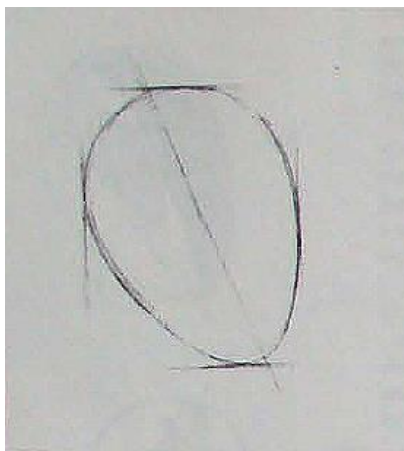

Рис. 12

II етап

Визначивши місце малювання, необхідно зайнятися композиційним розміщенням загальної маси голови і шиї. При розміщенні її враховуйте рівномірний і правильний розподіл зображення на площині листа паперу. При компоновці голови в положенні три чверті з лицьової сторони на листі залишають більше місця (вільного простору). При малюванні у фас голова розміщується у середині листа. По вертикалі масу голови і шиї слід розміщувати трохи вище за середину листу. Не перенавантажуйте нижню частину листу, це порушує композиційну рівновагу. Правильний розподіл маси голови і шиї допоможе рисувальнику успішно вирішити поставлену задачу.

Визначивши загальне розташування голови в просторі, зверніть увагу на положення осей голови і шиї, після чого визначте співвідношення висоти моделі до ширини, легким торканням олівця намітьте на листі загальний силует. Час від часу потрібно перевіряти хід малюнка, встаючи з свого місця, відходячи на відстань. При виявленні пропорційних помилок або інших спотворень не зволікаючи приступайте до їх виправлення. Виправивши помилки, продовжуйте вести малюнок. Потім намітьте загальний об'єм голови, відділяючи лицьову поверхню від поверхонь, що йдуть до потилиці. Це дві бічні, одна верхня склепінчаста тім'яна поверхня і знизу —

частково майданчики підборідь. Потилична сферична поверхня замикає об'ємний простір голови ззаду. Нижню підставу голови закриває шия. Для їх правильного зображення треба знати опорні точки на формі голови, особливо на черепі, і уміти ними користуватися. При правильному зображенні загального об'єму голови можна буде легко і точно визначити положення частин і їх пропорції.

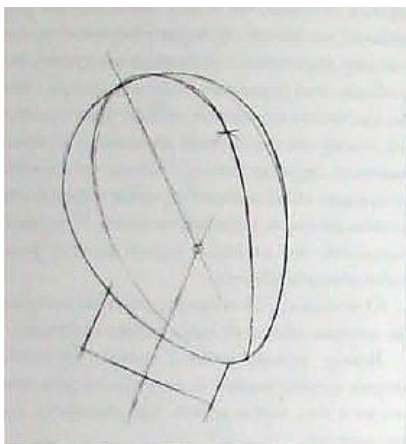

Рис. 13

III етап

Наступний етап побудови форми голови — це визначення розташування частин на лицьовій поверхні. Для їх розміщення необхідно провести середню профільну лінію на лицьовій поверхні, що проходить від лобової поверхні вцент підборіддя. Спочатку намічають загальну дугоподібну лінію. Правильне визначення середньої профільної лінії на лицьовій

поверхні дасть позитивні результати в процесі побудови голови. Але тут слід зазначити, що середня лінія профілю в переважній більшості визначається студентами невірно, в результаті дальня половина лицьової частини завжди виявляється сильно збільшеною, тим самим порушується перспектива і загальна форма голови. Надалі це може спричинити за собою череду помилок в зображенні особи.

Визначивши вертикальну профільну лінію, приступайте до визначення деталей голови: очей, носа, губ, вуха. Для правильного їх розташування необхідно визначити пропорції голови і лінію (лінію очей), що розділяє нижню і верхню половини.

Тут необхідно помітити, що, намічаючи деталі, дуже важливо строго прослідити за пропорційними співвідношеннями частин по відношенню одна до одної. Порушуючи пропорцію однієї частини, ми можемо втратити контроль над іншими, що може привести до спотворення всієї форми голови. Відповідно до принципу парності будови форм всі частини голови повинні розташовуватися симетрично. Для уточнення розташування деталей можна скористатися поперечними допоміжними лініями.

Отже, ви намітили лінію ока, підставу носа, лінію ротової щілини, підставу кінчика підборіддя, перенісся, яке розташовується завжди вище лінії очей, і лінії паралельних їм деталей форм голови, таких як лобові горби, межу покриву

волосся, надбрівні дуги, скуласті виступи, куточки нижньої щелепи. На бічній поверхні, на рівні скуластих відростків, намітьте вуха, при цьому необхідно постійно співвідносячи їх розміри між собою і з формою голови. Намітивши у загальних рисах рівні розташування деталей голови, приступайте до уточнення межі лицьової поверхні на загальній формі голови. Межа лицьової поверхні проходить зверху від рівня парних лобових горбів, по скронях, скуластому виступу і знизу по підборіддю. Ще раз, встаючи, перевірте загальну форму голови і наперед певні місця для розміщення деталей відповідно до характеру, пропорційних і перспективних скорочень і переходьте до визначення загальної форми шиї.

Встановивши у загальних рисах об'єм шиї, визначивши місця розташування деталей голови, переходимо до розміщення лобових горбів, надбрівної дуги і її горбів, скуластих виступів, скроневих кісток, вуха, ока, носа, губи, кута підборіддя, підборіддя і шиї. При розміщенні деталей голови не забувайте співвідносити їх розміри між собою та із загальною формою. Подібні порівняння повинні неодмінно проводитися час від часу в процесі всієї роботи з відстані, оскільки з місця малювання неможливо побачити правильні пропорції і стан малюнка. Тому, приступаючи до розміщення окремих частин, необхідно ще раз перевірити відстані між ними та їх пропорційні відношення.

Для розміщення загальної форми рота необхідно визначити поперечну довжину ротової щілини, товщину верхньої і нижньої губ в цілому, а потім їх різницю. Намітивши їх, зверніть увагу на характер лінії рота. В більшості випадків лінія рота при положенні голови на рівні вашого ока має дещо вигнуту дугоподібну форму. При невеликому нахилі голови вперед по відношенню до рисувальника лінія рота виглядає прямо, а при сильному — вигнута в протилежну сторону. Крім того, пряме положення лінія рота приймає з проявою позитивних емоцій (усмішка), при бурхливих емоціях (сміху). Намітивши загальну форму рота, стежте за його симетричним розташуванням, орієнтиром повинна служити серединна лінія голови. При положенні три чверті голови дальня половина лінії рота розташовується в перспективному скороченні, а ближня половина знаходиться фронтально і не підлягає перспективному скороченню.

Намітивши загальні форми деталей голови, одночасно уточнюйте місцеположення скуластих виступів. Вони розташовуються симетрично з двох сторін на лінії межі між бічною і лицьовою поверхнями голови, приблизно на середньому рівні лицьової поверхні. Щодо довжини носа скуласті крапки розташовуються на рівні його середньої довжини. У пластичному відношенні скуласті виступи

виконують важливу роль у формуванні голови і слугують опорними точками при її побудові.

Орієнтуючись на скуласті крапки, переходьте до визначення вуха на бічній поверхні голови. Вуха розташовуються на бічній поверхні голови в області скроневої кістки. Малюнок вуха слід почати з виявлення загальної форми, потім, переходячи до розміщення деталей раковини, уточніть їх характер. Після чого переходьте до інших частин голови, залишаючи місце і час для їх подальшого уточнення.

Далі переходимо до визначення загальної форми лобової поверхні голови. Форма лоба обмежена чотирма основними площинами.

Рис. 14

IV етап

Переходячи до уточнення деталей голови, уважно стежте за загальною анатомічною закономірністю будови кісток і м'язів. Впродовж всіх етапів малювання, не загострюючи уваги на чому-небудь одному, ведучи детальне опрацювання форм, періодично слід повертатися до загальної побудови зображення. Такий підхід дає можливість вести малюнок цільно, узагальнено і без зайвої деталізації.

Уточнення малюнка слід починати з форми поверхні лоба і форм, що граничать з верхніми краями очноямкових западин. Складність малювання форми лоба полягає в різноманітності індивідуальних особливостей будови. Якщо яка-небудь деталь голови, що зображується, виглядає недостатньо переконливо, це означає, що вона недостатньо вивчена і проаналізована, не говорячи вже про знання анатомії, перспективи й інших необхідних речей. Моделювання форми лоба вимагає особливої уваги, оскільки його структура в більшості своїй не має характерних виразно виражених рельєфних виступів і поглиблень на поверхні (особливо якщо перед вами натурна модель з погано вираженою формою лоба, де важко визначити лобові горби, надбрівну дугу та її горби). От чому таке необхідне вивчення особливостей будови кісткових і м'язових структур голови. Перш ніж перейти до їх уточнення, потрібно досконало вивчити форму будови лобової кістки,

логічно обґрунтувавши закономірність її формоутворення. Уточнення форми лоба, виступів і поглиблень, його розмірів виконує важливу роль в передачі характеру об'єкта, що зображується.

Незалежно від різноманітності форм лоба у різних людей, його будова має єдину для всіх структуру. Як вже сказано вище, в утворенні верхньої поверхні лоба беруть участь три площини, розташовані згідно з формою зведення черепа, що дещо розширюються до потилиці. Таким чином, вони, розташовуючись симетрично щодо серединної лінії профілю, беруть участь в утворенні передньої і верхньої поверхонь лоба. Між лобовою і лобово-тім'яною поверхнями розташовуються лобові горби і вузлові крапки на лінії скроні, які слугують межею прилягання шести площин: верхніх, передніх і бічних. У утворенні бічних поверхонь лоба беруть участь дві площини, розташовані по обидві сторони скроні.

Для повного формування передньої поверхні лоба велике значення має надбрівна дуга. За своєю формою вона, так само як і вся передня поверхня лоба, має дугоподібну вигнуту форму, що нагадує конструкцію перекриття, виділяється над нижньою підставою лоба і граничить з верхнім очноюмковим краєм.

Перш ніж перейти до наступного етапу, перевірте результати виконаної роботи. Помітивши помилку, її потрібно

негайно виправити, не залишаючи «на потім», оскільки будь-яка помилка породжує безліч інших, виправляти які надалі буде нелегко.

Намітивши загальне розташування ока, можна перейти до уточнення малюнка його форми. Уточнюючи малюнок ока, не можна забувати про його кулястість. Форма очного яблука повинна сприйматися рисувальниками як півкулю, це добре видно при закритих очах. Виявляючи кулясту форму ока, намічайте напрям, ширину і товщину кожного століття. При цьому потрібно пам'ятати, що верхні повіки намічаються сильніше, а нижні — легким торканням, ледве помітно.

Дотримуючись методичної послідовності побудови зображення, перейдемо до уточнення характеру форми носа. На попередньому етапі побудови ми намітили лише загальну форму призми носа. На цьому етапі слід уточнити деталі носа і його характерні особливості.

Зовнішній вигляд форми носа продиктований особливостями будови кісток і хрящеподібними утвореннями. Довжина носа визначається двома відстанями в лицьовій підставі і завдовжки передньої площини носа. Довжину лицьової підстави носа прийнято вимірювати від нижнього майданчика кінця ніздрів до слізників, довжину передньої площини — від кінчиків мигдалини до западини перенісся. Від

западни переніся до лінії надбрівних дуг є трапецієподібна площа, яка слугує перехідною від лоба до носа.

Одна з найвиразніших частин лица — губи. Пластична характеристика рота виконує важливу роль при передачі характеру і виразу обличчя. За своїми розмірами, структурою, мінливістю форм рот дуже різноманітний. Але, не дивлячись на численні різновиди, єдиною для всіх людей залишається структура м'язових утворень рота і симетричність розташування частин. Тому при побудові зображення потрібно добре освоїти цю закономірність.

Верхня губа складається з м'язів, розташованих в середній частині, і двох парних довгастих утворень справа і зліва. Нижня складається з двох симетрично розташованих опуклих м'язових утворень.

Відзначаючи характерні риси губ, визначте взаємне відношення розмірів верхньої і нижньої губ, провівши дугоподібну лінію, а також визначте їх межі по всій довжині. Після чого намітьте горбик верхньої губи, який накладається на лінію рота і декілька на нижню губу. Нижня губа визначається двома овальними формами, розташованими по горизонталі симетрично осьовій лінії профілю і дотичними своїми внутрішніми краями. Завершується побудова форми нижньої губи з'єднанням двох овальних форм в нижній підставі прямою або зігнутою лінією, залежно від характеру моделі.

Губи малювати потрібно м'яко, не прокреслюючи їх краю жорсткими лініями. Весь малюнок в процесі побудови повинен вестися легким дотиком олівця до паперу, лише на окремих ділянках для дотримання перспективних скорочень можна підкреслити щось сильніше.

Побудувавши і уточнивши основні деталі форми губ, можна перейти до виявлення форми майданчика губно-підборіддя. Цей майданчик формує пластику нижньої губи і забезпечує перехід до пластичної форми підборіддя, особливо його виступаючої частини. Підстава майданчика під нижньою губою утворюється трьома площинами, розташованими в її середній частині і по краях. Середня площина трапецієподібної форми знаходиться під деяким кутом щодо осьової лінії профілю і своєю широкою підставою граничить з підборіддя-губною борозенкою, а вузьким — з нижнім краєм губи. Носогубні поверхні також утворюються трьома площинами: середня площина фронтальна — це носогубна борозенка трапецієподібної форми і дві площини, що знаходяться з двох сторін під деяким кутом одна до одної, примикає до середньої.

Уточнюючи форму підборіддя, перевірте ще раз всі розміри, звіряючи їх з натурою і враховуючи їх характеристики, особливо взаємозв'язку горба підборіддя з формою підстави нижньої губи. Порівняйте розміри всіх частин голови і по відношенню одна до одної, і з цілим. Малюючи

лініями, не забувайте про форму, яку вони позначають, вводьте легку світлотінь, залишаючи чистий папір на освітлених місцях.

В цілях уточнення малюнка вуха ще раз перевірте правильність розташування його розмірів, рівня, перспективного скорочення, а також характер форми вуха. Від того, наскільки правильно і точно вони визначені, залежатиме правильність побудови вушної раковини. В процесі уточнення звернете увагу на поверхні твірних форми вуха. В утворенні вушної раковини беруть участь п'ять складових елементів, які додають вушній раковині характерні особливості. Характер форми цих складових елементів у кожної людини свій. Тому, малюючи з природи, уважно вивчайте характер форми вушної раковини у натурної моделі.

Для уточнення форми щоки необхідно виходити від конкретної натурної моделі, оскільки щоки бувають різні: у повних — повні, у худорлявих — запалі, у середніх — середньо-запалі і т.д. Частіше у людей спостерігаються середні і запалі форми щік.

Розглянемо формоутворення поверхні щоки. В утворенні її форми бере участь проміжна площина, розташована клиноподібне на межі переходу лицьової поверхні в бічну і що має форму трикутника. Трикутний майданчик щоки утворює проміжну ланку, таким чином забезпечуючи на цій ділянці складний перехід від однієї поверхні

до іншої. Вона знаходиться між двома основними поверхнями голови і, зрізуючи кути, упирається своєю вершиною в скуластий виступ, а підставами примикає до бічних країв нижньої щелепи, утворюючи тим самим поверхню щік і проміжну поверхню голови в її нижньому відділі.

Присутність проміжної поверхні щік заважає прослідити межу переходу основних поверхонь голови. Тому для їх визначення потрібно виходити від усередненої форми трикутника.

При уточненні форми щік слід виходити з конкретної натурної моделі. Спостерігаючи її в деталях, виявляти дрібні форми, йдучи шляхом аналізу, деталізації.

Через відсутність під м'язовими утвореннями щік виступаючих кісткових основ у людини з схудлим лицем на щоках утворюються западини (запалі щоки), що часто спостерігається у багатьох людей, особливо в похилому віці.

Після того, як знайдені найдрібніші деталі, потрібно знов повернутися до узагальнення.

Переходячи до малювання волосся на голові, треба пам'ятати, що основна маса волосся повинна представлятися у вигляді шапки-парика, що облягає форму голови.

Приставаючи до зображення волоссяного покриву, спершу уточните його місцеположення по відношенню до видимих частин голови: на лобі, на скронях, у очей, шиї і

особливо в області вух, залежно від зачіски-парика. Після чого намічається загальна маса волосся. При цьому прослідкуйте за характером форми і за ступенем її перспективного скорочення.

Після чого переходьте до виявлення об'єму волосся, розбиваючи його на основні поверхні: передню, середні бічні, задню і нижню.

Малюючи окремі локони, стежте за тим, щоб вони не виглядали окремими, у відриві від загальної маси шапки волосся. Окремі локони повинні бути пов'язані між собою і із загальною масою шапки волосся так, щоб вони розташовувалися за формою голови, облягали її, підкреслюючи характер. Намічати загальний характер маси волосся і окремих локонів слід без особливого натиску.

Перш ніж перейти до уточнення характеру форми шиї, слід перевірити правильність розташування осей шиї і голови та їх пропорційні відношення. Ґрунтуючись на первинній узагальненій схемі форми шиї, необхідно приступити до уточнення деталей. Для цього необхідно пригадати пластичну структуру будови шиї, тобто основні м'язи, що створюють поверхню форми шиї і форму гортані, яка бере участь в утворенні її передньої поверхні.

Таким чином, малюючи шию, всі ці площини необхідно обґрунтувати анатомічно, наближаючи реальну форму до конкретної натурної моделі.

Уточнюючи деталі шиї, не забувайте про цілісність форми всієї голови, оскільки при ретельному опрацюванні деталей часто допускають деяку роздробленість малюнка. Основний характер шиї якби розчиняється у великій кількості деталей, тим самим порушується цілісність сприйняття форми шиї. Намітивши основні деталі м'язів і гортані, переконавшись в їх правильній побудові, можна вводити легку світлотінь, залишаючи для світлих місць чистий папір.

Рис. 15

V етап

Цей етап містить в собі виявлення форми голови та її деталей тоном.

Світло і тінь на передньому плані повинні бути інтенсивнішими, ніж на задньому; на середньому сильніше, ніж на задньому, і слабкіше, ніж на передньому, отже, інтенсивність світла і тіні плавно змінюється по всій поверхні предмета до заднього плану. Це має місце за умови відносно плоскої поверхні предмета. Все це легко виявляється при проведенні досвіду з джерелом світла.

Переходячи до детального промальовування форми, студентам слід дотримуватися законів теорії тіней.

Для початку легким штрихуванням прокладаються основні тіні, це дозволить побачити форму голови в цілому, прослідити за загальним сприйняттям форми. Тон

слід вводити в малюнок поступово. Всі етапи ведення малюнка повинні бути узгоджені між собою і з цілим, оскільки в процесі уточнення деталей можуть бути допущені зайві опрацювання, які приведуть до роздробленості малюнка, порушення тональних відносин і просторових планів. Тому, промальовуючи деталі, слід закінчувати їх одночасно, щоб мати нагоду працювати відносинами.

У тональному малюнку, при опрацюванні форми голови та її деталей, користуються чотирма основними тональними градаціями: світлом, тінню, півтінню і падаючою тінню.

Практика показує, що в початковій стадії моделювання форми тоном багато студентів залишають чистий лист паперу для рефлексів в тих місцях, де повинна бути накладена тінь, або після накладення тіні стирають її в цьому місці гумкою. При передачі об'ємних форм потрібно користуватися простими тональними засобами — світлом, півтінню, тінню, після чого зайнятися рефлексом. У тінювих ділянках рефлекси виявляються за рахунок посилення меж власних тіней.

Витримати малюнок в тоні означає передати світлотіньові відносини від найсвітлішого через проміжну шкалу півтонів до найтемнішого.

Рис. 16

VI етап

На цьому етапі слід підвести підсумки виконаної роботи. Підводячи підсумки, необхідно перш за все перевірити загальний стан малюнка, починаючи з перевірки характеру форм, уточнення пропорцій голови, об'єму голови і правильної передачі світотональності.

Останній етап — найскладніший і трудомісткий, і вимагає багато сил і часу для остаточного завершення малюнка.

Пристаюючи до завершальної фази, перевірте загальну форму і характер голови так, щоб вона виглядала цілісно. Цілісність сприйняття форми голови повинна прослідковуватись впродовж всіх етапів ведення малюнка, з цілісності починають, цілісністю закінчують малюнок. Такий підхід до ведення малюнка є цілком виправданим, але разом з тим це не означає вияв зневаги до конкретних деталей в малюнку голови. Деталі грають найважливіше значення в малюванні голови людини.

Якщо на попередніх етапах більше уваги надавалося аналітичній стороні справи, правильному промальовуванню кожної деталі голови, то на завершальному етапі деталь за чіткістю малюнка і силою тону узгоджується з іншими і головне — із загальною формою голови, підсилюючи і підкреслюючи при цьому найхарактерніше.

Завдання 7. Побудова голови людини з натури

Малювання живої голови людини за своєю суттю мало відрізняється від малювання гіпсової голови. Разом з тим малюнок живої голови вимагає глибших знань і професійної підготовки. На відміну від гіпсової, жива голова більш рухома і має багато другорядних дрібних деталей (наприклад, зморшок). Крім того, забарвлення шкіри, волосся, очей, губ, щік утрудняє бачення форми, внаслідок чого рисувальник мимовільно копіює тональні плями, тоді як тональне моделювання гіпсової голови через однорідність по тону залежить тільки від освітленості.

Не дивлячись на ці труднощі, живу голову малювати набагато цікавіше, ніж мертву гіпсову. Малюючи живу голову, слід орієнтуватися на ті ж основоположні принципи, що і при малюванні гіпсової, дотримуючись методичної послідовності протягом всієї роботи над малюнком.

Освоюючи малюнок живої голови в звичному положенні (без складних поворотів і положень в просторі), поступово потрібно переходити до малювання голови в складному ракурсі. Перші малюнки слід робити з виразної моделі з характерними рисами обличчя, щоб краще розібратися в анатомічній будові голови, а також для кращої передачі характеру.

Послідовно освоюючи і ускладнюючи задачі малювання голови людини в різних положеннях, поворотах і

ракурсах, можна перейти до малювання портрета з руками. Через обмежені можливості даного видання специфіка малювання портрета тут не розглядається.

Методика малювання живої голови наочно ілюструється малюнками і не вимагає докладних пояснень.

Академічне навчання завжди спиралося на кращі традиції західноєвропейського і російського реалістичного мистецтва, на наукові положення сучасної педагогіки і психології. Воно розкриває об'єктивні закони реальної дійсності, її невичерпні багатства в прояві краси і неповторності явищ. Все це має пряме відношення і до зображення голови людини.

Для успішного вирішення даної задачі слід добре знати особливості і закономірності будови форми голови. Тому, перш ніж приступити до малюнка живої голови, необхідно попрактикуватися в малюванні анатомічної будови людської голови для подальшого дотримання в малюнку структури людського черепа і закономірностей розташування м'язів. Не дивлячись на відмінність в манері малюнка, закономірність розташування кісток і м'язів для всіх повинна бути єдиною.

Рис. 17

Рис. 18

Рис. 19

Література

1. Vammes G. Der nackte Mensch/ - Dresden: VEB Verlag der Kunst.
2. Барчаи Е. анатомия для художников/М.: Изд-во Эксмо-Пресс, 2001. – 344 с. (Серия «Классическая библиотека художника»).
3. Гетьман Ю.А. Методичні вказівки «Рисунок голови живої натури в різних ракурсах», Луцьк, ЛДТУ, 2004 – 24 с.
4. Гетьман Ю.А., Стельмах Л. С. Рисунок. Вивчення і зображення голови людини. Навчальний посібник для

- студентів спеціальності «Дизайн» денної та заочної форми навчання. – Луцьк: ЛНТУ, 2010. – 92 с.
5. Кузин В.С. Рисунок. Наброски и зарисовки. М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 232 с.
  6. Ли Н.Г. Основы учебного академического рисунка: Учебник. – М.: Эксмо, 2008. – 480 с.: ил.
  7. Ростовцев Н.Н. Рисование головы человека: учебное пособие. – М.: Изобразительное искусство, 1989.
  8. Соловьева Б.А. Искусство рисунка. – Л.: Искусство, 1989.
  9. Стельмах Л.С. Методичні вказівки «Рисунок гіпсової голови людини», Луцьк, ЛДТУ, 2004 – 28 с.
  10. Чугай Р.В. Методичні вказівки «Рисунок голови живої натури», Луцьк, ЛДТУ, 2006 – 24 с.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ВИДАННЯ

РИСУНОК

**Методичні вказівки
до практичних занять
для студентів спеціальності 5.02020701 «Дизайн»
денної форми навчання**

Комп'ютерний набір і верстка
автора.

Редактор: О. Гордіюк.

Підписано до друку   формат 60X80/16
Папір офс.   Гарн. Таймс.   Ум. друк. арк. 3,0
Обл. вид. арк. 2,75
Тираж прим.   Зам. 335

Редакційно-видавничий відділ
Луцького національного технічного університету
43018 м. Луцьк, вул. Львівська, 75
Друк – РВВ Луцького НТУ